

FRI-110-2-SSH(S)-13

FOR RHYTHMICALLY ORGANIZED TOPOSES IN THE NAMELESS
VITA OF JOHN OF RILA

Assoc. Prof. Todorka Georgieva, DcS

Department of Technical and Natural Sciences, Silistra Branch,

“Angel Kanchev” University of Ruse

Phone: 086-821 521

E-mail: tgeorgieva@uni-ruse.bg

***Abstract:** In the 20th century in the field of Bulgarian medieval studies was formed a notion stating that the oldest vita of St. John of Rila was "domestic Bulgarian folk vita". It was considered that it was "folk in its content and style". However, subsequent studies strongly reject this opinion, showing a connection between The Nameless Vita of John of Rila and written monuments from the Old Bulgarian era. Today it is considered that the text was a result from a nameless composition and some personal creativity. The observations made over the rhythmically organized toposes in the vita confirm the conclusion that its author was a highly educated and talented writer. Moreover he was familiar with the work of Cyril and Methodius and the old Bulgarian Glagolitic tradition.*

***Keywords:** Old Bulgarian literature, The Nameless Life of St. John of Rila*

ВЪВЕДЕНИЕ

Безименното житие на Йоан Рилски (по-нататък БЖЙоР) – най-старото житие на Рилския светец – е проучвано многократно, като са изказвани различни мнения за неговото авторство. Според едни от изследвачите то е възникнало в средите на народа (Петър Динеков, Донка Петканова); според други – то е дело на високообразован старобългарски книжовник, чието име на този етап е неизвестно (Иван Дуйчев, Климентина Иванова, Димитър Кенанов, Мария Спасова, Веселин Панайотов, Грета Стоянова и др.).

*В настоящето проучване се обръща внимание на една специална особеност на БЖЙоР – наличието на не много дълги, но формално обработени, хармонични и поетични ритмизирани части в него. В науката те биват дефинирани като *ритмични изоколни структури* (Пикио 1980: 76). Стилистичната фигура *изоколон* (от гр. ἴσος ‘равен, еднакъв’ и κῶλον ‘член’, т.е. ‘равночленен, който е с еднакъв брой членове’) е основана на паралелното разположение на частите на съседни изречения, състоящи се от еднакви сегменти. Тя е „текстуален компонент в живата структура на текста“ и изгражда сложни словесни конструкции, изтъкани от логико-синтактични единици при съгласуване на тяхната ритмична и синтактична функция и натоварване на ритъма им със задачата да подчертават определени логични единици в текста. Инвентарът им включва многобройни комбинации на изразните средства, подчинени на идеята да се изтъкне генерираният словесен смисъл и да се улесни неговото възприемане (Пикио 1980: 77). Ритмичните изоколни структури са елемент от една унаследена от античността реторична традиция, която характеризира по принцип езиковата тъкан и на средновековните прозаични текстове. В оригиналната старобългарска литература те преминават по пътя на заемането и подражаването на византийските образци и постепенно стават един от характерните начини за писане. Срещаме ги умело вградени в произведенията на Кирил и Методий, на техните ученици и последователи (Костова 1998: 126), което мотивира и обяснява предложението тук за подход при работа с БЖЙоР. Този агиографски текст се анализира от гледна точка на разгърнатите в него изоколни структури, чието проучване може да хвърли допълнителна светлина върху образа на неизвестния житиеписец на Рилския светец.*

ИЗЛОЖЕНИЕ

Безименният автор на БЖЙоР показва владение на художествения канон и на литературната традиция, стремеж да следва своите учители и да доразвива техните постижения (Дуйчев 1947: 52-53). Това е личност, която разгръща творческата си индивидуалност и търси нови хоризонти за смисъла и жанра. Познавайки утвърдените в най-

добрите образци на старобългарската преводна и оригинална агиографска литература топоси и протообрази, символи и стилистични средства, прилагани при изграждане образ на светец, житиеписецът съзнателно вплита в своето произведение материал от ранните преводни и оригинални житийни и реторични текстове. Той цитира изцяло четири молитви на Рилския светец към Бога, едно идващо от небето приветствие с начало “Радвай се...” и едно приветствие от небесния ангел, с когото светецът е в непрекъснато общение. Доскоро се приемаше, че тези моменти имат несъмнено литературен характер и са свързани с книжовни извори (Дуйчев 1947: 127; Петканова, 1997: 372), но преките им източници не бяха идентифицирани. Проучването на БЖЙОР откри близостта му до *Слово влажиного авва Макария о исходѣ души* (= *Слово о исходѣ души*), от което са повлияни тематични мотиви, образи и сравнения (Спасова 1998: 50 – 54), както и общи топоси (Стоянова 2020: 221 – 251). Темата за пустинножителството го поставя в близост до *Житието на Антоний Велики* от св. Атанасий Александрийски (Спасова 1998: 54 – 74).

Извършената от Мария Спасова съпоставка между БЖЙОР и *Слово о исходѣ души* показва съвпадения на няколко текстови масива, което става основание да предположи, че при съставянето на най-старото житие на Рилския светец анонимният автор пряко е заимствал от първата част на словото на авва Макарий. Сред значимите съвпадения е първата от изцяло цитираните молитви на светителя. И това не е случайно. За християнина моленето е лично общуване с Бога, постоянен контакт с Него, затова заема особено място в битието на пустинника, който се моли през почти цялото денонощие. Молитвата е критерий за силата на вярата и доказателство за светостта на дадена личност, ето защо житиеписецът заимства от *Слово о исходѣ души* образа, по който изгражда молитвеното обръщение на св. Йоан Рилски към Бога. Сравнението показва, че и двете молитви са ритмично организирани – знак за това, че авторът на БЖЙОР не само добре познава изоколните структури, но и умело ги вплита в своето произведение, внасяйки някои изменения в ритмичните схеми и серии с цел избягване на буквално повторение.

По-долу е направена съпоставка на ритмичната организация в молитвата – образец от *Слово о исходѣ души* и първата молитва в БЖЙОР (текстовете се цитират по Спасова 1998: 53). Опираме се на терминологичните постановки на Рикардо Пикио, който при описанието на изоколните структури в славянската проза, в т.ч. в произведенията на старата българска литература, посочва няколко вида „ритмични схеми/серии”: *проста изоколна схема, редуваща се серия/схема, схема в рамка и огледална конструкция*. Най-простият вид изоколно-тониична конструкция, съставена от „серия синтактично-логични сегменти (колони) с еднакъв брой акценти”, е *простата изоколна серия*, която се среща в многобройни текстове. Като „*редуваща се серия*” Р. Пикио определя онзи вид изоколни схеми/серии, при които едни прости серии въвеждат други прости серии „без вътрешно редуване в самата серия”. *Схема/конструкция в рамка* се наблюдава в случаите, когато „простата изоколна серия е ограничена в началото и в края от колон или диколон, различни от самата серия, но еднакви помежду си”, напр.: 6-5 ... 5-6. *Огледалната конструкция* е „вид конструкция „в рамка”, построена с особен вид редуващи се „рамкови” триколони, следващи една „огледална” схема (първо 5/6/5, после 6/5/6)”, т.е тук вторият сегмент на конструкцията в рамка е разположен огледално спрямо първия. Огледалните конструкции могат да бъдат симетрични, напр.: 7-5-3 ... 3-5-7, или несиметрични: 3-4-6 ... 6-3-4. С термина *колон* се означава ‘елемент, член на стилистичната фигура *изоколон*’ (Пикио 1980: 79, 81, 88; вж. и Костова 1998: 127 и следв.).

По-долу, при графичното представяне на наблюдаваните ритмични изоколни схеми, използваме различни знаци: с цифра (2, 3, 4, 5 и т. н.) пред съответния колон се отбелязва броят на акцентите в него, напр.: 4 не во са црѣ/ конты/ съмъртъ/. нн свѣтнѣла/; с тире (–) се отделят един от друг колоните в рамките на една ритмично-изоколна схема при нейното представяне в хоризонтален порядък, напр.: 4 – 4 – 4 – 4 – 5 – 4, където с първата цифра едновременно се отбелязва първият колон и броят на акцентите в него (4); с втората цифра след тире се бележи вторият колон и броят на акцентите в него (4); с цифрата 5 след тире е отбелязан петият по ред колон в схемата, съдържащ 4 акцента, и т.н.; с права черта под дадена цифра (напр. 4) се

подчертават началните и крайните рамкови колони (диколони, триколони) на съответната конструкция / схема; с две наклонени черти (//) в рамките на една ритмично-изоколна структура се отбелязват границите на изграждащите я схеми или серии; с една наклонена черта (/) се отделят акцентирани думи вътре в самия колон.

Брой акцентни в колон	Слово блаженото авва Макария	Брой акцентни в колон	Безименно житие на св. Йоан Рилски
	о исхѡдѣ доуши		на св. Йоан Рилски
3	сиѡ же/ словесѣ/ надѣа сѧ//	3	сиѡ же/ словеса/ надѣа сѧ//
3	дрѣзньжвѣ/ смѣж/ глѣти//	3	и дрѣзньжль/ есмь/ глѣти//
3	иного/ не имам/ оутѣшника//	4	и иного/ не имамь/ оутѣшителѣ/ и събесѣдника//
2	ни ѡтѣа/ ни матерѣ//	2	ни ѡтѣа/ ни матерѣ//
6(4+2)	ѡтѣць/ мои/ и матери/ моа/ ѡстависта/ ма//	-	-
3	а ты/ ма/ прѣать//	4	ты бо/ ма/ еси/ прѣалль//
3	ты/ ми/ творець//	4	ты же/ ми/ еси/ творець//
3	ты же/ ми/ оутѣшителѣ//	2	ты же/ оутѣшитѣ//
2	ты/ застоупникъ//	3	ты/ застоупникъ/ мои//
-	-	3	ты же/ ми/ наставникъ//
2	ты/ вѣра//	3	ты же/ вѣра/ моа//
2	ты/ оутверженіе//	-	-
3	ты/ крѣпость/ моа//	3	ты/ крѣпость/ моа//
3	ты/ оутѣшителѣ/ мои//	3	ты же/ и зньніе/ мое//
3	ты/ ославленіе/ мое//	3	ты же/ зславленіе/ мое//
3	ты/ кѣрмителѣ/ мои//	3	ты же/ питателѣ/ мои//
3	ты/ помощникъ/ мои//	3	ты/ помощникъ/ мои//
4	ты/ вѣсѣ/ въ мнѣ/ твориши//	3	ты/ вѣсѣ/ твориши//
4	видимаа же/ и невидимаа/ гавленаа/ и неавленаа//	4	видимаа/ и невѣмаа/ гавленаа/ и негавленаа//
-	-	3	ты/ ѡтѣць/ мои//
5	но ты/ гѣи/ молю/ ти сѧ/ азъ//	5	тѣ/ гѣи/ молѣ/ азъ/ грѣшнїи//
3	ни ѡ кого же/ помощи/ имѣж//.	3	и не имѣа/ помощника/ никогоже//.
4	токмо/ къ тебе/ единомѣ/ възираж//	5	нж тѣкмо/ на тебе/ единого/ бѣ/ възыраа//
2	ѡт тебе/ сѧ оутѣшаж//.	4	и о тебе/ сѧ хвалаа/ и о тебе/ сѧ оутѣшаа//.

Наблюдението показва, че по подобие на авва Макарий неизвестният създател на БЖЙОР е изградил молитвата на св. Йоан Рилски по принципа на изоколна, като е следвал, но не е повтарял буквално ритмично-синтактичната организация на молитвата – източник. На два пъти житиеписецът е пропуснал колони от оригиналния текст, но на тяхно място е вмъкнал свои. Така той е добавил триакцентния колон 3 ты/ ѡтѣць/ мои, за да стане по-ясно основанието за обръщението на светеца към Господ Бог: 5 тѣ/ гѣи/ молѣ/ азъ/ грѣшнїи (срв. с по-малко издържания в смислово и стилистично отношение текст на превода на словото: 5 но ты/ гѣи/ молю/ ти сѧ/ азъ). Това подсказва, че имаме пълно основание да мислим, че промяната не е дело на по-късен редактор или копист, а е извършена от автора на БЖЙОР.

Цитираната изцяло трета молитва на св. Йоан Рилски към Бога също е ритмично организирана. Светецът я изрича при срещата със своя подмамен от дявола брат, искащ да отлъчи сина си от спасителния път на вярата. Първата част на молитвата е едновременно обръщение към Вседържителя Бог и дефиниция на Неговата същност: Бог е Отец, Пастир, Сила, Помощник, Утешител, Надежда и Опора. Колоните съдържат един и същ брой

акценти, разположени в симетрична серия: 2 – 2 – 3 – 2 – 2 – 2 – 3 – 2 – 2. Втората част на молитвата е призив за помощ и избавление не само на светеца, но и на всички Божии угодници, и също е основана на изотонизъм. Изградена е като ритмична серия от петакцентни колони с раздвижване в четвъртия колон, където вм. очакваните пет акцента или три: 5 – 5 – 5 – 3 – 5 – 5:

(сѣѣ ѡцѣ помлнѣ бѣ глѣ)

2 Бѣжѣ/ въсѣдрѣжнѣлю//

2 не повѣднѣмаа/ сло //.

3 пособѣе/ въ бѣдѣ/ н въ радостѣ //.

2 ѹлѣколюбнѣн/ пастырю //

2 млрдѣн/ ѡчѣ //.

2 ненадѣжнѣмаа/ надежда //.

3 просѣнѣ / помощѣ/ помощннѣ //.

2 смѣнѣнѣмаа/ пособннѣ //.

2 въ бѣдѣ / ѡтѣшнѣлю //.

5 ѡслышн/ ма/ гн/ н помлѣн/ ма//.

5 н нзбавн/ ма/ ѡ врага/ сега/ похвалнаго//.

5 н бѣды/ одрѣжжѣмаа/ ма/ ѡнѣн/ ѡ мене//.

3 н сътворн/ съ множѣ/ млѣтѣ//,

5 н снѣн/ ма/ съ въсѣнѣн/ ѡгожѣшнѣн/ тѣ //.

5 ен гнѣн, не оставн/ мене/ врагѣ семѣ въ радѣ // (л. 44 – 44 об.).

Светците отшелници се асоциират с аскетичните подвизи на Исус Христос. Един от художествените шаблони, задължително присъстващ в житията на анахоретите, е топосът “напускане на светския живот”, който функционира при изграждането на светителския образ. При представяне на събитието неизвестният автор на БЖЙоР отново осъзнато следва модела на Слово о исхѡдѣ доуши на авва Макарий (Спасова 1998: 51 – 52), но предпочита по-проста ритмична организация в сравнение с оригиналната. Топосът в Житието представлява формално обработена ритмизирана част, изградена от редуващи се прости три- и петакцентни колони с раздвижване в осмия колон, където вм. очакваните три има четири акцента: 5 – 5 – 3 – 3 – 5 – 5 – 5 – 4 – 3:

5 Бѣѣ / ѹлѣкѣ/ дѡвѣнѣнѣ. влѡвѣренѣнѣ и хртолюбивѣ. //

5 боа са/ бѣ/, и съ страхѡѣ. / слѣжѣ/ емѣ //

3 и безѣ слѣзѣхѣ/ николиже/ прѣбвиваа//.

3 нѣ възпоминаа/ слово/ прѣчѣскоѣ//,

5 иже /рѣно /бѣѣ /оустѣ/ дѣвѣнѣ//.

5 измлѣжѣ /на въсѣкѣжѣ/ ноцѣ /ложѣ/ мое, //

5 и слѣзѣми/ моими/ постѣлаа/ можѣ /омоужѣ//.

4 и тако/ въ вѣрѣѣ/ велицѣѣ/ сѣнѣ//

3 въставѣнѣ /изыде/ изѣ мира. //

Преводачът на Словото на авва Макарий ще да е запазил намиращата се в оригинала конструкция/схема в рамка. В старобългарския превод тя е очертана от диколоните 4-3 ... 3-4, между които е разположена серия от редуващи се три- и петакцентни колони: 4 – 3 – 5 – 3 – 3 – 3 – 5 – 5 – 3 – 4. Чрез фразеологизираните изрази въ вѣрѣѣ велицѣѣ сѣнѣ и въставѣнѣ изыде изѣ мира

двата текста подчертават, че оттеглянето от мирския живот е таен акт, продиктуван от силна вяра.

Светците отшелници биват асоциирани с аскетичните подвизи и на Йоан Кръстител, затова безименният житиеписец изобразява св. Йоан Рилски и чрез топоса „земен ангел и небесен човек“, изграден като ритмично организиран паралел между пустинножителя и неговия протообраз (поради липса на място няма да разгледаме изграждащите го серии и схеми):

н тѡ̄. ѡсѣ̄ прѣнде аггѣлѣ съ нѣ̄ ѡ̄ гѣ гѣлѣ. мѣжкан сѣ н крѣпн сѣ възлюбленнѣ мон, азѣ есмь прѣ̄ с товож не ѡжасан сѣ нж радѣн сѣ сънаслѣннѣ прѣрка моего прѣтеца н крѣпнтелѣ. нбо н тѣн бѣ възпнтѣн въ пѣстынн. н ты пѣстына възлюбн. тѣн бо родн сѣ ѡ̄ неплѡвн, а ты ѡ̄ плода. раѣн сѣ, деннѣ моа прѣсвѣтлаа, въ пѣстѣн сен горѣ. раѣн сѣ слнѣ моа прѣсвѣтлоа въ пѣстынн рылстѣн. раѣнте сѣ вы горы прѣемше свѣтлннка пѣстынн. веселнте сѣ въсн рѡдн земнн, прнпажѣ кѣ моцѣ, пѣстыножнтелѣ Іѡанна, раѣ же сѣ н ты пѣстыне прѣемшн свѣтлннка своего, н съвсѣдннка моего. въ плѣтн равенъ аггѣлѡ̄. земнаго аггѣла н небснаго члѣка (л. 48 – 48 об.; Панайотов 1999: 90 – 91).

Ако потърсим източника на този паралел, ще стигнем до най-популярното слово за Рождество на Йоан Предтеча (24 юни), приписвано на Климент Охридски. Най-ранният препис на *Словото* се намира в *Тържественника* от XII в.: достоиннѣ дроуже вжнн прнннн ѡ̄ настѣ оубогѣхѣ. хвалоу снѡ недостоиноу ю и хоудоу ю. твоѣ блговѣщеннѣ архангѣлѣ съ нѣсе прннесе. родн же сѣ ѡ̄ неплодѣве състарѣвъшаа сѣ. н възрасте въ поустѣннн пакѡ на нѣсн жнвѣ съ ангелѣ. тѣхѣ бо н жнтнѣ прнгатѣ. н рнзѣ макѣкѣхѣ не прннн. нн ѡдра нн трапезѣ. нн внна добровѡннаго. нн храма жнлнща себе нѣ въ ѡдѣжа мѣсто макѣкѣна вѣтровласѣнѣна рнзѣ н въ ѡдра мѣсто н трапезѣ землѡ жестокоу ю н въ внна мѣсто водоу немѡутѣщѡу ю оума. н славащѡ ю н въ храма мѣсто нѡ звѣздамн оукрашѣ. ѡ жестокии моужѡу и крѣпѣи и хравѣре. ѡ нѣснѣи члѣвѣ и земнѣи аггѣлѣ. ѡ великѣи оумѣ и добрѣи съвѣтѣннѣ мира сѣго (л. 110в-г; Георгиева 2013: 219 – 224). Наблюдаваното сходство позволява да мислим, че неизвестният автор на БЖЙОР е познавал оригиналните произведения на преките Кирило-Методиеви ученици и се е учил от тях.

ЗАКЛЮЧЕНИЕ

В индивидуалния стил на писатели от различни епохи основаната на изоколния паралелизъм стилистична традиция се проявява като предпочитано средство за предаване посланията на родовата памет. Целенасоченото вграждане на ритмични изоколни структури в текста на БЖЙОР показва, че неизвестният житиеписец на Йоан Рилски познава моделите за създаването им и ги вплита в текстовата тъкан с цел заостряне на читателското внимание върху богословски дефиниции, както и за изтъкване на една или друга характеристика на изобразявания светец.

REFERENCES

Panayotov, V., (1999). For the "Folk Life" of St. John of Rila. - In: Preslav Literary School. Volume 4, pp. 75 - 99. Shumen: Publishing House of the University of Shumen "Bishop Konstantin Preslavski". (**Оригинално заглавие:** Панайотов, В., 1999. За «Народното житие» на св. Йоан Рилски. – В: Преславска книжовна школа. Том 4, с. 75 – 99. Шумен: Издателство на Шуменския университет „Еп. Константин Преславски“).

Spasova, M., (1998). Is the People's (Nameless) Life of St. John of Rila popular? - In: Palaeobulgarica / Old Bulgarian Studies. Volume XXII, 4, pp. 50 - 74. Publishing House of the Bulgarian Academy of Sciences). (**Оригинално заглавие:** Спасова, М., 1998. Народно ли е Народното (Безименното) житие на св. Йоан Рилски. – В: Palaeobulgarica / Старобългаристика. Том XXII, 4, с. 50 – 74. Издателство на Българската академия на науките).

Stoyanova, G., (2020). Topos and prototypes in the old Bulgarian original hagiography. - In: Epigraphy and Medieval Studies. Research. Volume I. Shumen: University Publishing House "Bishop Konstantin Preslavski". *(Оригинално заглавие: Стоянова, Г., 2020. Топоси и прототипи в старобългарската оригинална агиография. – В: Епиграфика и медиевистика. Изследвания. Том I. Шумен: Университетско издателство „Епископ Константин Преславски“.*